

Lekcje pamięci

Przewodnik metodyczny po Starych Powązkach

Varsaviana

Warszawskie
Innowacje
Edukacyjno-Społeczne

Lekcje pamięci

Przewodnik metodyczny po Starych Powązkach

AUTORZY

Zbigniew Adamów-Bielkowicz
Maria Bryzgalska
Marta Gawryluk
Karol Gądzik
Małgorzata Langier
Tadeusz Petrażycki
Anna Reichert

ZDJĘCIA

Marzena Wszyńska

Varsaviana

Warszawskie
Innowacje
Edukacyjno-Społeczne

Od muszkietu do samolotu. Powązkowska historia wojskowości

Zbigniew Adamów-Bielkowicz

1.1. Cele ogólne i szczegółowe zajęć

1.2. Przebieg zajęć

Bibliografia

Załącznik nr 1. Karta pracy

Załącznik nr 2. Odpowiedzi na pytania

Załącznik nr 3. Biogramy

1.1. Cele ogólne i szczegółowe zajęć

ADRESAT ZAJĘĆ

Uczennice i uczniowie klas VII i VIII szkoły podstawowej oraz uczennice i uczniowie klasy I oraz II liceów ogólnokształcących.

CEL OGÓLNY ZAJĘĆ

Przybliżenie przemian w wojsku i służbie wojskowej na przestrzeni ostatnich 200 lat.

CELE SZCZEGÓŁOWE ZAJĘĆ

- Prezentacja postaci związanych z wojskowością i zmian jakie następowały wraz z ewolucją formacji wojskowych oraz z kolejnymi wydarzeniami, które powodowały konieczność służby w różnych formacjach.
- Pokazanie różnorodnych form służby wojskowej w różnych formacjach na przestrzeni dziejów.
- Uczennice i uczniowie dowiadują się jakich różnych umiejętności wymagała służba wojskowa.

METODY I FORMY PRACY

Rozmowa o postaciach pochowanych na Powązkach i ich życiorysach na tle wydarzeń historycznych oraz przemian w technice wojskowej.

SŁOWA KLUCZOWE

wojsko, historia, technika.

CZAS TRWANIA

60 min.

1.2. Przebieg zajęć

1. Przed wycieczką lub po wejściu na cmentarz nauczycielka lub nauczyciel zapoznają uczennice i uczniów z zarysem jego historii. Podkreślają fakt pełnienia funkcji tego cmentarza również jako cmentarza wojskowego. Na samym początku zajęć można rozdać karty pracy, jeśli uczennice i uczniowie będą je wypełniać w trakcie zajęć. Jeśli nie, można prosić o wykonanie ich na zakończenie spaceru po cmentarzu, bądź zadać jako pracę domową. Spacer warto zacząć od bramy św. Honoraty i należy przejść pod ścianę kościoła św. Boromeusza.
2. Grób Jana Kilińskiego (tablica na ścianie kościoła od strony bramy św. Honoraty). Wstępne informacje na temat: kim był z zawodu Jan Kiliński. Dlaczego został pułkownikiem? Nauczycielka lub nauczyciel pytają się jak uczennice i uczniowie oceniają ochotniczy udział w walkach rzemieślników warszawskich. Czy słyszeli o innych formacjach ochotniczych w naszych dziejach?
3. Następnie można udać się do grobu Tomasza Łubieńskiego (AK kw. 1-54-55). Osoba prowadząca pyta uczennice i uczniów, czy słyszeli o bitwie pod Somosierrą? Jeśli tak, to z czym im się ona kojarzy? Czy wiedzą, dlaczego Polacy wiernie służyli Napoleonowi i byli częścią jego gwardii? Jakie jest ich zdanie na ten temat?
4. Spacer z uczennicami i uczniami po Alei Zasłużonych.

Bibliografia

5. Stanisław Żwirko (Aleja Zasłużonych) – nauczycielka lub nauczyciel opowiadają uczniom i uczniom o kapitanie Stanisławie Żwirce. Pytają się, czy znają jeszcze jakichś lotników (dawniejszych lub współczesnych). Można także zapytać, co sądzą o biciu ryzykownych rekordów. Czy wiedzą co to znaczy, że historia lotnictwa jest „pisana krwią”? Dodatkowo można porozmawiać, o roli lotnictwa podczas II wojny światowej. Warto zapytać się, czy ktoś zna jakieś ważne bitwy, które miały miejsce podczas tego konfliktu, gdzie kluczową rolę odegrało lotnictwo, a w tym polscy piloci (bitwa o Anglię).
6. Przejście do grobu Tadeusza Krzyżewicza ps. „Buzdygan” (kw. 15-5-28-29).
7. W przypadku uczniów klasy VIII lub starszych należy przypomnieć lekturę szkolną: *Kamienie na szaniec* oraz jej bohaterów. Czy pamiętają jeszcze innych uczestników akcji pod Arsenalem? Czym były Szare Szeregi? Co członkowie organizacji robili przed wojną? Warto zapytać, czy wiedzą skąd tak młodzi ludzie mieli takie umiejętności, by zorganizować tak trudną akcję zbroją?
8. Warto podjąć dyskusję, czy ich zdaniem harcerze tacy jak Tadeusz Krzyżewicz, którzy nie byli zawodowymi żołnierzami, musieli narażać swoje życie? Dlaczego mimo wszystko podejmowali takie ryzyko?
1. Bartoszewski W., *1859 dni Warszawy*, Znak, Kraków 1974.
2. Bielecki R., *Encyklopedia wojen napoleońskich*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2001.
3. Bielecki R., *Wielka armia*, Warszawa, Bellona, 1995.
4. *Encyklopedia II wojny światowej*, MON, Warszawa 1975.
5. Kamiński W., *Kamienie na szaniec*, Katowice, Książnica 1995.
6. Karpowicz M., Filipiak M., *Elita jazdy polskiej*, Bellona, Warszawa 1995.
7. Kukiel M., *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Puls, Londyn 1993.
8. Szenic S., *Cmentarz Powązkowski 1851-1890*, PIW, Warszawa 1981.
9. *Wielka encyklopedia PWN*, Warszawa 2005.
10. Ziółkowski A., *Pierwszy Pułk Szwoleżerów Gwardii Cesarskiej 1807-1815*, Ajaks, Pruszków 1996.
11. napoleon.org.pl
12. www.dzieje.pl

*Załącznik nr 1.***Karta pracy**

Odpowiedz na poniższe pytania:

1. Kim był z zawodu pułkownik Jan Kiliński?
2. „Ze stratą kilkudziesięciu ludzi i tyluż koni Napoleon osiągnął w ciągu 7-8 minut ogromny rezultat taktyczny; normalnie potrzebowaliby w tym celu kilku godzin walki i straty w ludziach poszłyby w tysiące”. Jakiej bitwy, której uczestnikiem był generał Tomasz Łubieński dotyczy powyższy opis?
3. Jaka broń z długim drzewcem stała się symbolem Szwoleżerów-Lansjerów?
4. Jak nazywał się samolot, na którym Franciszek Żwirko i Stanisław Wigura zwyciężyli w Międzynarodowych Zawodach Samolotów Turystycznych Challenge 1932?
5. Podaj nazwę budynku, przy którym przeprowadzono 26 marca 1943 roku udaną akcję odbicia więźniów z rąk niemieckich.

*Załącznik nr 2.***Odpowiedzi na pytania**

1. Szewc.
2. Bitwa pod Somosierrą.
3. Lance.
4. RWD-6.
5. Arsenał.

Załącznik nr 3.

Biogramy

JAN KILIŃSKI (1760-1819). Oryginalny grób Kilińskiego znajdował się przy samym kościele, jednak podczas jego rozbudowy został zlikwidowany (podobnie jak groby kilku innych wybitnych postaci jak choćby Wojciecha Bogusławskiego). Jan Kiliński pochodził z rodziny rzemieślniczej. Jego ojciec był murarzem, zaś Jan wyuczył się zawodu szewca. W roku 1780 przybył do Warszawy, gdzie nie tylko zdołał dorobić się popularnego warsztatu szewskiego, ale również ważnej pozycji w cechu szewców. Działał aktywnie politycznie, co zaowocowało wybraniem go na radnego miejskiego w okresie Sejmu Wielkiego.

W roku 1793 staje się jednym z aktywnych uczestników konspiracji antyrosyjskiej. „Obserwatorzy ówczesnych wydarzeń podkreślali ogromne zdolności organizacyjne Kilińskiego, który wraz z innymi przywódcami cechów warszawskich potrafił wciągać do spisków kolejnych uczestników. W ramach organizacji cechowych tworzone tajne kluby polityczne lub paramilitarne. Przywódcy rzemieślników umieli także nawiązywać kontakty z żołnierzami i niższymi oficerami, którzy tak jak oni pragnęli rewanżu na wojskach okupacyjnych”¹.

Kiliński był jedną z osób organizujących rzemieślników i przygotowujących ich do walki, choć nie miał żadnego doświadczenia wojskowego. „Problemem spiskowców było jednak znalezienie odpowiedniej liczby wystarczająco doświadczonych dowódców zdolnych do skoordynowania działań w różnych punktach miasta. Bezpośrednimi przygotowawcami do walk zajęli się więc sam Kiliński i inni „oficerowie cechowi”. Wieczorem w Wielką Środę wraz z kilkoma

towarzyszami objechał miasto i kluczowe punkty koncentracji sił powstańczych”².

Gdy 17 kwietnia 1794 roku wybuchło powstanie, walkami na Starym Mieście dowodził Jan Kiliński. Był on także odpowiedzialny za atak na ambasadę rosyjską, ulokowaną w pałacu Morsztynów i chronioną przez rosyjskie wojsko. Oddziały dowodzone przez Kilińskiego składały się z ochotników, będących rzemieślnikami warszawskimi. Po dwóch dniach walk, w których poza mieszkańcami brali udział również żołnierze wojska koronnego, Warszawa została oswobodzona z wojsk rosyjskich. Jan Kiliński z przymusowo wcielonych do armii rosyjskiej mieszkańców Warszawy zorganizował 20 Regiment Pieszy Koronny, którego zostaje pułkownikiem z nominacji Tadeusza Kościuszki.

Po upadku insurekcji Kiliński ucieka do Poznania, gdzie jednak zostaje aresztowany przez Prusaków i wydany Rosjanom. W efekcie zostaje uwięziony na dwa lata. Po uwolnieniu mieszka przez kilka lat w Wilnie, by znów powrócić do Warszawy. Jeden z jego synów służył w pułku Szwoleżerów Gwardii Cesarskiej, gdzie za zasługi doszedł od stopnia szeregowego do rangi porucznika. Pomnik Jana Kilińskiego stoi obecnie przy ulicy Podwale na Starym Mieście. To właśnie tam znajduje się pałac Morsztynów i tam miały miejsce główne walki pod jego dowództwem.

TOMASZ ŁUBIEŃSKI (1784-1870) – szwoleżer cesarza oraz przedsiębiorca. Urodził się w roku 1784 w Szczytnikach koło Kalisza. Pochodził z zamożnej rodziny arystokratycznej, jego ojciec, Feliks został ministrem sprawiedliwości Księstwa

Warszawskiego. Od urodzenia miał zaplanowaną karierę. Jak miał 6 lat został wpisany jako towarzysz w kawalerii narodowej, a dwa lata później awansowano go na chorążego. Nic więc dziwnego, że stopień generalski osiągnął w wieku 22 lat. Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Ojczyzny – elitarnego stowarzyszenia, którego członkami byli młodzi, polscy arystokraci.

Po wkroczeniu armii francuskiej na teren Polski zostaje wraz z innymi członkami Towarzystwa Przyjaciół Ojczyzny i jest mianowany zastępcą dowódcy straży honorowej cesarza Napoleona, złożonej głównie z młodych arystokratów, z których wielu zasiliło nowo powstały Pułk Szwoleżerów Gwardii Cesarskiej. Łubieński w tym pułku zostaje szefem szwadronu. Jest również jednym z pierwszych Polaków odznaczonych francuską Legią Honorową³.

Wraz z dowodzonym przez siebie szwadronem bierze udział w drugiej szarży pod Somosierrą, idzie także na pomoc resztkom uczestników pierwszego ataku, którzy dotarli na szczyt przełęczy⁴. Następnie w trakcie kampanii 1809 roku bierze między innymi udział w dużych bitwach z Austriakami pod Essling i Wagram, gdzie wykazuje się niebywałą odwagą i znakomicie dowodzi. W roku 1811 zostaje dowódcą 8 Pułku Szwoleżerów-Lansjerów. Na czele tej jednostki bierze udział w kampanii rosyjskiej 1812 roku. Walczy nad Berezyną, a w 1813 roku pod Dreznem, Culm, Lipskiem i Hanau, by w styczniu w roku 1814 odejść z wojska.

W Królestwie Polskim początkowo służy w wojsku, jednak zniechęcony panującymi tam zasadami i skonfliktowany z wielkim księciem Konstantym, odchodzi już w roku 1816 i zaczyna zajmować się sprawami gospodarczymi.

Po wybuchu powstania listopadowego, znów choć niechętnie, wraca do wojska. Podczas bitwy o Olszynkę Grochowską dowodzi II Korpusem Kawalerii. Należy do grupy oficerów

niewidzących sensu walki. Po upadku powstania spędza przymusowo dwa lata w Rosji. Umiera w Warszawie w 1870 roku.

Podczas bitwy pod Somosierrą Tomasz Łubieński dowodził Pierwszym Szwadronem Szwoleżerów Gwardii. Szwadron ten ruszył do boju, by wesprzeć inny szwadron, który rozpoczęła szarżę i zdobył cztery baterie rozstawione przez Hiszpanów na krętej drodze prowadzącej do Madrytu. Garstka kawalerzystów, licząca około 125 jeźdźców, pomimo ciężkich strat, dokonała udanej szarży, po ciasnej (otoczonej kamiennymi murkami), krętej drodze w ciągu 7-8 minut zdobyła cztery baterie oraz wywołując ucieczkę wojsk hiszpańskich⁵. Garstka, która dotarła do ostatniej baterii nie byłaby w stanie utrzymać przełęczy. „Uchwycił ją rzucony na pomoc pierwszy szwadron Łubieńskiego, który szarżował tym samym gościńcem (6 dalszych zabitych), uderzył na szczycie w Hiszpanów i rozbił ich, czym ostatecznie przypieczęto zwycięstwo”⁶.

Po odejściu z elitarnego pułku został dowódcą nowo utworzonego 8 Pułku Szwoleżerów-Lansjerów⁷, z którym przeszedł kampanie w roku 1812 oraz 1813. Były to formacje lekkiej kawalerii uzbrojonej w szablę i lance, czyli ostrza osadzone na długim (ponad 2 m) drzewcu. Wprawny kawalerzysta potrafił skutecznie walczyć taką bronią zarówno w tłoku, jak i w trakcie szarży. Oddziały nazwane w armii francuskiej lansjerami były formowane po sukcesach w walkach Pułku Lansjerów Nadwiślańskich w Hiszpanii. Napoleon postanowił uformować na wzór polski więcej takich pułków. Na wzór polski również formowano oddziały lansjerów w armiach: rosyjskiej, austriackiej i brytyjskiej⁸.

FRANCISZEK ŻWIRKO (1895-1932) – pilot wojskowy w randze kapitana, ale także pilot sportowy. Podczas I wojny światowej walczył w armii rosyjskiej,

by po wybuchu rewolucji październikowej znaleźć się w armii generała Denikina, walczącej z bolszewikami, by po dotarciu do Polski wstąpić do wojska. Ukończył stołeczną Szkołę Pilotów i Wyższą Szkołę Pilotów w Grudziądzu. W roku 1930 został szefem eskadry ćwiczeń pilotażu w Centrum Wyszkolenia Oficerów Lotnictwa w Dęblinie.

Uczestnik wielu zawodów lotniczych. Ustanowił również kilka rekordów lotniczych. Jednym z nich był rekord wysokości lotu, ustanowiony wraz z konstruktorem Antonim Kocjanem. Do jego pobicia wykorzystano samolot RWD-2, zaprojektowany przez Stanisława Rogalskiego, Stanisława Wigurę i Jerzego Drzewieckiego, co znalazło swoje odbicie w nazwie samolotu RWD – pochodzącej od pierwszych liter nazwisk konstruktorów.

„RWD-2 rozwijał prędkość 155 km/h, a jego pułap, czyli maksymalna wysokość, jaką mógł osiągnąć, specjaliści obliczyli na 3,5 kilometra. Żwirko i Kocjan chcieli wzbić się wyżej. Ostatecznie zdołali dolecieć samolotem na wysokość 4004 metrów. Tam mniej więcej przebiega granica, poza którą piloci w otwartych kabinach muszą korzystać z aparatów tlenowych”⁹. Był to pierwszy polski, światowy rekord lotniczy.

Największą sławę Franciszkowi Żwirce przyniosło jednak zwycięstwo w międzynarodowych, prestiżowych zawodach samolotów turystycznych – Challenge w 1932 roku. Zawody odbywały się w Berlinie i składały się z kilku konkurencji, w których wyniki dawały końcowy sukces. Kapitan Franciszek Żwirko i Stanisław Wigura na samolocie RWD-6 przebyli trasę „z Berlina przez Polskę, ówczesną Czechosłowację, Austrię, Jugosławię, Włochy, Szwajcarię, Francję, Holandię, Danię i Szwecję z metą w Berlinie. Polacy odnieśli w zawodach niespodziewane zwycięstwo pokonując typowanych na faworytów gospodarzy. Na pamiątkę sukcesu Żwirki i Wigury 28 sierpnia jest dziś Świętem Lotnictwa Polskiego”¹⁰.

Niestety obaj zwycięzcy, którzy stali się bohaterami narodowymi, zginęli w katastrofie lotniczej, podczas lotu na pokazy lotnicze do stolicy Czech – Pragi. Lecieli wówczas samolotem RWD-6, na którym odnieśli parę tygodni wcześniej zwycięstwo. Samolot uległ katastrofie z powodu nieznanых wówczas jeszcze problemów z wytrzymałością materiałów.

Okres międzywojenny jest czasem dynamicznego rozwoju lotnictwa. Choć kolejne rekordy wysokości, długości lotu bite są zwykle na samolotach cywilnych, to jednak wiele konstrukcji tworzonych jest z myślą o wojsku i zastosowaniu zdobytych doświadczeń na polu militarnym. W efekcie podczas II wojny światowej lotnictwo odegrało bardzo ważną, a wręcz kluczową rolę w trakcie działań wojennych.

TADEUSZ KRZYŻEWICZ PS. „BUZDYGAN” (1924-1943). Pseudonimy: „Buzdygan”, „Tadzio II”. Podharc mistrz, zastępowy drużyny 200 hufca „Centrum” warszawskich Grup Szturmowych¹¹. Ciężko ranny w akcji pod Arsenalem, umiera 2 kwietnia 1943 roku.

Akcja została przeprowadzona 26 marca 1943 roku w Warszawie, przy budynku dawnego arsenału. Jej celem było odbicie z rąk Gestapo jednego z członków Grup Szturmowych, podharc mistrza J. Bytnara „Rudego”. Wzięto w niej udział 28 żołnierzy, podzielonych na 4 grupy bojowe i grupy ubezpieczające. „Buzdygan” był członkiem sekcji „Sten I”.

„Wreszcie na zakręcie ukazuje się charakterystyczna sylwetka dużego niemieckiego auta więziennego, krytej budy marki Renault. [...] W ostatniej chwili z bramy najbliższego domu wychodzi granatowy policjant. Widzi pistolet w ręku jednego z młodych ludzi; [...] ręce zaczynają gmerać koło kabury rewolweru. »– Precz stąd – krzyczy Zośka. – Odejdź, jeśli ci życie miłe! < Ogłupiały

policjant wyciąga jednak pistolet i podnosi go w kierunku Zośki. Zośka naciska spust, policjant chwytając się za bok pada na jezdnię i leżąc oddaje kilka strzałów¹². Niestety okazuje się, że jedna z kul wystrzelonych przez tego policjanta trafia Tadeusza Krzyżewicza. Postrzelony w brzuch, zostaje przewieziony do szpitala Przemienienia Pańskiego na Pradze, gdzie umiera. Za udział w tej akcji został odznaczony, przez Komendanta głównego Armii Krajowej, generała Stefana Grota-Roeweckiego, Krzyżem Walecznych.

Szare Szeregi (konspiracyjny kryptonim Związku Harcerstwa Polskiego), w okresie największego rozwoju w połowie 1944 roku na organizację składało się 20 chorągwi. Według raportów w dniu 1 maja Szare Szeregi liczyły 8359 harcerzy¹³, liczba harcerek zaś na dzień 31 sierpnia 1943 roku liczyła 4810 członkin¹⁴. Najstarsi harcerze (powyżej 17 lat) byli członkami Grup Szturmowych i jako Kedywu (Komendy Dywersji) Armii Krajowej walczyli w oddziałach partyzantskich oraz brali udział w akcjach zbrojnych. Jedną z najgłośniejszych była akcja pod Arsenalem, przeprowadzona 26 marca 1943 roku w Warszawie, przy budynku dawnego arsenału. Jej celem było odbicie z rąk Gestapo jednego z członków Grup Szturmowych, podharcymistrza J. Bytnara „Rudego”. Wzięło w niej udział 28 żołnierzy, podzielonych na 4 grupy bojowe i grupy ubezpieczające. Poza akcjami odbijania więźniów (poza akcją pod Arsenalem była to np. akcja w Celestynowie), oddziały te wykolejały pociągi, czy wykonywały wyroki na niemieckich funkcjonariuszach. Podczas powstania warszawskiego w różnych dzielnicach walczyło 10 plutonów harcerskich. Najbardziej znanymi oddziałami złożonymi z harcerzy są bataliony „Zośka” i „Parasol”. Są to również oddziały, które poniosły jedne z najcięższych strat w powstaniu warszawskim.

Przypisy

- 1 <https://dzieje.pl/aktualnosci/200-lat-temu-zmarl-jan-kilinski-jeden-z-przywocow-insurekcji-kosciuszkowskiej> (dostęp 20.06.2021).
- 2 Tamże, (dostęp 20.06.2021).
- 3 M. Karpowicz, M. Filipiak, *Elita jazdy polskiej*, Bellona, Warszawa 1995, s. 22.
- 4 A. Ziółkowski, *Pierwszy Pułk Szwoleżerów Gwardii Cesarskiej 1807-1815*, Ajaks, Pruszków 1996, s. 21.
- 5 M. Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce*, Puls, Londyn 1993, s. 215.
- 6 A. Ziółkowski, *Pierwszy Pułk Szwoleżerów Gwardii Cesarskiej 1807-1815*, Ajaks, Pruszków 1996, s. 21.
- 7 R. Bielecki, *Encyklopedia wojen napoleońskich*, Warszawa, TRIO, s. 358.
- 8 Tamże, s. 346.
- 9 <https://dlapilota.pl/wiadomosci/polska/pierwszy-polski-lotniczy-rekord-swiata> (dostęp 20.06.2021).
- 10 <https://dzieje.pl/aktualnosci/86-lat-temu-f-zwirko-i-s-wigura-zwyciezyl-w-miedzynarodowych-zawodach-samolotow> (dostęp 20.06.2021).
- 11 A. Kamiński, *Kamienie na szaniec*, Katowice, Książnica 1995, s. 151.
- 12 W. Kamiński, *op. cit.*, s. 151.
- 13 *Encyklopedia II wojny światowej*, MON, Warszawa 1975, s. 590.
- 14 Tamże, s. 590.

↑ Grób Cypriana Godebskiego.

